

ECOURI LITERARE CLASICE ÎN CULTURA JURIDICĂ A ȚĂRII ROMÎNEȘTI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

Ca material pentru studiul comparativ al motivelor literare și pentru cunoașterea rolului culturii antice în dezvoltarea noastră culturală, mi se pare interesant să semnaliez trei referințe literare clasice într-un domeniu neașteptat, acela al vechiului drept romînesc.

I. *Un motiv horațian*. Ms. gr. nr. 1195 al Academiei R.P.R. conține versiunea din 1777 a Manualului de legi (Νομικὸν πρόχειρον) al lui Mihail Fotino (Fotinopulos)¹, a cărui carte a IV-a cuprinde «Obiceiurile locale ale Principatului Ungro-Vlahiei și unele legi împărătești, care obiceiuri sînt în vigoare ca legi, din cauza vechimii».

În titlul VI al acestei cărți, § 7 prevede că cel îndreptățit să răscumpere un țigan vîndut unui străin de cercul protimitarilor are 30 de zile, socotite de cînd a aflat de vînzare, pentru a jura că nu știuse de vînzare în momentul săvîrșirii ei. Dispoziția se încheia cu următoarea explicație a scurtului termen, acordat în acest scop:

«...de vreme ce cele de sine mișcătoare fiind muritoare, nu sînt cuprinse în legile protimisisului², adică să rămînă nevîndute multă vreme, afară de aceea că sînt — cum s-a spus — supuse morții, care vine fără termen și pe neașteptate»³.

¹ Pentru amănunte, a se vedea nota noastră din Studii, nr. 6/1961 și studiul din S.M.I.M., V, 1962. Versiunea din 1777 reprezintă tipul III al Manualului, mult diferit de cele două anterioare (1765 și 1766; acesta din urmă editat de Pan. I. Zepos, la Atena, 1959, după ms. gr. 1697 al Arhivelor Statului din Iași).

² Protimisisul bizantin, familiar lui Fotino, se aplica numai la imobile, nu și la țigani — «lucruri» de sine mișcătoare — ca în dreptul romînesc obișnuit de care Fotino se ocupa în c. a IV-a. De aceea, considerînd aplicarea protimisisului la țigani, ca ceva excepțional, autorul Manualului justifică termenul de 30 de zile prin ceea ce această formă avea neobișnuit față de «legea protimisisului», adică față de figura originală și fundamentală a instituției.

³ Am dat traducerea lui C. A. Spulber, *Basiliques et Coutume romaine*, în Bull. de la Sect. hist., Acad. Rom., XXVI, 1, 1945, p. 135, care se referă la textul din «Suplimentul» juridic din *Istoria Țării Romînești* publicată de Frații Tunusli. Pentru identitatea acestui text cu acela al lui Fotino, necunoscută de Spulber, vezi studiul citat în nota 1. Ambele texte vor apărea în «Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc necris» a Institutului de Istorie al Academiei R. P. R. (trad. Vasile Grecu și Gh. Cronț).

Manualul lui Fotino fiind folosit la redactarea *Pravilniceştii Condicii* a lui Al. Ipsilante (1780), dispoziţia la care ne referim a trecut în cap. XXXVI § 9 al *Condicii*, unde pasajul în discuţie este astfel redat: « de vreme că cele din sineş mişcătoare, muritoare fiind, nu să coprinde întru prelungirea pravililor de protimisis, adică spre a rămînea nevîndute în multă vreme, fiindcă după cum s-au zis, sînt supuse morţii, care moarte fără de soroc şi fără de veste vine »¹.

Mihail Fotino², mare paharnic şi marele grămătic al lui Ştefan Racoviţă (1764—1765), « consul al filozofilor », adică rector al înaltei şcoale greceşti din Constantinopol, avea o vastă cultură juridică şi literară. În tradiţia retorică a tehnicii legislative bizantine şi a concepţiei didactice despre norma de drept feudal, el n-a putut, redactînd această dispoziţie a *obiceiului pămîntului*, să nu asocieze, de ideea de moarte din textul juridic propriu-zis, o reminiscenţă literară, pe care nici un legiuitor modern nu s-ar gândi s-o introducă într-un text de lege. În memoria lui Fotino, motivul putea să fi rămas din lectura unui autor elin sau bizantin. Ştim însă că avea în biblioteca lăsată moştenire fiului său, discursurile lui Cicero³. În perioada de care ne ocupăm, intelectualitatea fanariotă din principate apare cîştigată unei crescînde valorificări a clasicismului de limbă latină, ceea ce se va oglindi în curînd prin locul important pe care limba latină îl deţine în organizarea şcolilor, introdusă de Al. Ipsilanti în 1776⁴. Motivul *morţii care se apropie fără termen şi pe neaşteptate*, horăţian prin excelenţă, poate fi, la Fotino, rezultatul unui contact direct cu opera lui Horaţiu, după cum poate reprezenta numai circulaţia unei teme devenită bun comun ale unei culturi elasicizante.

II. Cu doi ani înainte de data copierii Manualului de legi citat, apar în Ţara Romînească o serie de importante hrisoave ale lui Al. Ipsilante. În condiţiile înnoitoare create prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, într-un moment cînd descompunerea relaţiilor feudale se accentua — acest domnitor păşea astfel la realizarea unei politici legislative, care culminează prin publicarea, la 1780, a *Pravilniceştii Condicii*.

Acestor hrisoave — de care se ocupă Atanase Comnen Ipsilante, Dionisie Fotino şi alţi istorici ai activului reformator — le acordă o atenţie deosebită fostul mare ban Mihail Cantacuzino⁵ (mort în Rusia, unde se stabileşte în primăvara anului 1776) în *Cronica sa grecească*, păstrată în două copii la Acad. R.P.R. (ms. gr. 916, copiat la 30.1.1776, şi nr. 917), care, împreună cu un supliment juridic şi alte materiale ce nu se află în aceste manuscrise, va deveni celebra *Ιστορία της Βλαχίας πολιτικῆ καὶ γεωγραφικῆ* etc., editată la Viena în 1806 de Fraţii Tunusli (trad. de G. Sion în romîneşte, 1863).

În această *Istorie*⁶, găsim reprodus hrisovul din dec. 1775 al lui Al. Ipsilanti, prin care se confirmă alte hrisoave de reformă din acelaşi an şi în care citim urmă-

¹ Vezi *Pravilniceasca Condică*, ediţie critică, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 148. În *Supliment* şi în *Ms. gr. 1195*, textul grecesc este identic cu cel din *Pravilniceasca Condică*.

² Vezi N. Iorga, *Istoria lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, II, 1901, p. 444—445 şi Introducerea lui P. I. Zepos la recenta ediţie (Atena, 1959) a Manualului de legi al lui M. Fotino, şi studiile acolo citate.

³ Vezi N. Iorga, *Pedagogia unui jurisconsult fanariot din Bucureşti la 1780*, în *An. Acad. Rom.*, M.S.I., S. III, t. XII, 1932, p. 219—224.

⁴ Vezi mai jos.

⁵ Vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XVIII*, II, p. 117—131, şi III, 1, ed. 2, 1933, p. 122—136; C. A. Spulber, *op. cit.*, p. 5—9.

⁶ *Istoria Ţării Romîneşti*, 1863, p. 120—122.

toarele fraze: « luînd învățătură de la înțeleptul roman (Euniciu) carele a zis: « se învinge orișice prin voință și prin stăruință »... ; « luînd aminte noi și la artele libere (liberale, n.ns.), și văzînd cît de mare lipsă este de acestea aice, și judecînd domnia noastră cît de folositoare trebuie să fie ele pentru cultura țării și a locuitorilor, încît unul din învățați a zis că: « artele libere răspîndindu-se, îndulcesc viața unui popor și nu-l lasă a se sălbătici » (Ovidiu) ».

Citatul din Ovidiu este o parafrază a unui distih din cartea a II-a a Ponticelor, unde figurează într-o epistolă (a IX-a), pe care C. H. Weise, de pildă, în ediția Tauchnitz, vol. III, 1878, o socotește opera unui imitator, ca și epistolele 3—6 și 8—9 ale aceleiași cărți:

*Adde, quod ingenuas didicisse fideliter artes
emollit mores, nec sinit esse feros.* (v. 47—8).

Motivul este, în orice caz, profund ovidian și se regăsește în alte trei locuri, în opera poetului:

*Artibus ingenuis, quarum tibi maxima cura est,
pectora mollescent asperitasque fugit.* (*Ex Ponto*, I, VI, 7—8).

*Scilicet ingenium placida mollitur ab arte
et studio mores conuenienter eunt.* (*Ars amatoria*, III, 545).

Ingenium nobis molle Thalia facit. (*Heroides*, XV, 84).

Nu ni se pare inutil să notăm că maxima privind rolul civilizator al poeziei și, în general, al *artelor libere* face parte din acele *sententiae Ovidianae*, transpuse liber în versuri germane de sasul transilvănean Valentin Frank von Frankenstein, la 1679; este maxima nr. 3 din culegerea citată mai jos, publicată cu un erudit comentariu și cu indicarea surselor fiecărei maxime, de Dr. Egon Hajek, la Sibiu, în 1923. Mai semnalăm, de asemenea, extinderea acestei maxime, în hrisovul lui Ipsilanti, la artele aplicate și chiar la simplele meserii și meșteșuguri, care nu intrau în noțiunea sclavagistă sau feudală de *artes ingenuae*, dar care, prin importanța vitală pentru dezvoltarea economică a țării la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, încetau de a mai fi prezentate, ideologic, drept o categorie inferioară de îndeletnicire socială.

Cine este însă enigmaticul *Euniciu*, din primul citat care, la prima vedere, amintește pe virgilianul *labor omnia viciat improbus*¹? Răspunsul ni-l dă textul paralel al hrisovului, reproduc într-o formă identică de Dionisie Fotino², dar care în traducerea lui Gh. Sion sună puțin diferit³: « luînd învățătură de la acel înțelept roman (Seneca) ce zicea că orice se învinge prin neștrămutata sîrguință și bunăvoință ». Din această comparație rezultă că în 1863, traducînd *Istoria* din 1806, G. Sion nu și-a mai adus aminte de traducerea lui din 1859, și a redat pe misteriosul Εὐνῆχας din textul grecesc⁴, prin Euniciu.

Referința la Seneca, din hrisovul original, reproducă exact de D. Fotino și, într-o formă ușor coruptă, de copiiștii celor două manuscrise ale Cronicii lui M. Cantacuzino, este corectă. Maxima citată în hrisov redă un pasaj din *De ira*, II, 2, 5:

¹ *Georg.*, I, 145—146.

² *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, III, Viena, 1818, p. 559 care dă, corect, Σενέχας.

³ *Istoria generală a Daciei*, III, trad. G. Sion, 1859, p. 324—325.

⁴ Ed. Tunusli, Viena, 1806, p. 231. — Mss. gr. 916 și 917, citate, dau ἐβίδοτος (*sic*; f. 113r, respectiv f. 109v) și εὐνῆχας (*sic*; ms. 916, f. 112r), συνῆχας (*sic*; ms. 917, f. 108v).

pertinacia impedimentum omne transcendit ostenditque nihil esse difficile cuius sibi ipsa mens patientiam indiceret (ed. Fr. Haase, Teubner, 1881). Maxima avea o circulație curentă în cultura vremii și figurează în cunoscuta antologie publicată în 1555 de Erasmi sub titlul *Lucii Annei Senecae Cordubensis Flores siue Sententiae insigniores* (p. 185).

Mai trebuie remarcat că în textul grecesc al lui D. Fotino se găsește și referința la Ovidiu, dar ea a dispărut în traducerea lui Gh. Sion: «...și judecînd domnia mea că este de neapărată trebuință a se înmulți, am rînduit o societate (comisie, n.ns.) deosebită a opt boieri cari să se ocupe de prețurile tuturor meseriilor și ale rufeturilor, și îndeosebi de orice invențiuni noi și orînduile bune ce pot fi spre folosul și podoaba patriei, precum poduri, cișmele, și alte lucruri folositoare ¹».

În fine, constatăm că motivul pus la 1775 sub autoritatea lui Ovidiu se regăsește, fără referință savantă, și sub o formă aproximativă, în hrisovul din 24.V.1803 al lui Alex. C. Moruz: «fără învățătură cu toate pravilele, fără a simți oamenii vor căde în cele mai necuviincioase fapte, căci tot omul fără învățătură și fără cuvîntare, dîndu-se cu totul patimilor, se face mai sălbatec decît toate fiările, iar cel cu învățătură... patimile sale le pune la buna orînduială și în lucrare spre bine...» ².

Față de explicațiile date mai sus asupra momentului cultural ³ din ultimele decenii ale sec. XVIII, și asupra tehnicii legislative a vremii, nu ne putem mira de apariția acestor citate clasice latinești ⁴. Totuși, pentru viața și cariera contradictorie a poetului iubirii și exilului este interesant să-l vedem — în plină descom-

¹ Aici, Gh. Sion, traducînd liber, a suprimat totodată aforismul citat sub autoritatea lui Ovidiu și numele acestuia, dar îl va menține, în 1863, cînd va traduce același text în *Istoria editată de Frații Tunusli*. Omiterea lui Ovidiu, de la Sion, a trecut la Xenopol, *Ist. Rom.*, IX, p. 171.

² *Uricariul*, III, p. 25.

³ Despre organizarea învățămîntului limbii latine sub Ipsilanti, vezi N. Iorga, *Ist. Rom.*, VII, 1938, p. 331; V. A. Ureche, *Ist. Rom.*, 1774—1786, p. 83—89 (textul hrisovului). Din cele 3 cicluri de cîte 3 ani ale învățămîntului, latina se predă în ultimele două. Profesorul de matematici, la nevoie, putea predă în limba latină. La baza învățămîntului filozofic era pus însă Aristotel.

Apariția elementelor de cultură clasică latină în plină perioadă fanariotă nu trebuie să surprindă. Cu toată strălucirea aparentă a culturii bizantine, semnele de oboseală și de dezafectare a ei în Țările romine, în raport cu marile transformări istorice ale vremii, devin tot mai vădite. Unul din aceste semne este și faptul că *forme de clasicism latin, asimilabile într-un context nou*, legat de o cultură burghezo-capitalistă, trec treptat, înaintea vechilor tradiții și forme bizantine. Or, în nici un domeniu, această substituție nu a fost mai vizibilă decît în drept, chiar pînă la implantarea în Principate a școlii filologice și istorice ardelenne (cu reper-cușuni echivalente și în domeniul dreptului). Pentru expresia acestui curent în formația intelectuală și în opera lui Andronache Donici, în Moldova, a se vedea nota finală. Înaintea acestui moment, în Țara Românească, procesul la care ne referim se lega în bună măsură de personalități străine, ca Sulzer, Horváth, Raicevici, a căror acțiune însă era determinată de realitățile locale, care explică și rezultatele istorice la care s-a ajuns.

⁴ Fenomenul nu este nici izolat, nici specific culturii juridice. Astfel în prefața *Mineiului* pentru luna ianuarie 1779 (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibl. rom. veche*, II, p. 233, nr. 420), autorul ei (episcopul Chesarie), vorbea de «vîntul austriului»; în *Mineiul* pe luna februarie 1779, tradus de autorul prefeței citat (*ibid.*, p. 237, nr. 421), este amintit chiar Ovidiu în legătură cu etimologia cuvîntului *februarie* (*februa* = «toate acelia ce să făcea pentru curățenie»), iar în cel pentru luna noiembrie 1778 (*ibid.*, p. 227, nr. 415) se vorbea de «persoană» («La toată persoana ce se va îndeletnici a cetii», formulă ce se transmite în publicațiile anilor următori). În *Mineiul* pe luna aprilie 1780 (*ibid.*, p. 254, nr. 433) apare *Apollonă*, în cel pe luna mai 1780 (*ibid.*, p. 257, nr. 434), întocmit de episc. Filaret, se vorbește de senatorii romani

punere a feudalismului românesc¹ — asociat ca « învățat », la măsurile legislative menite să favorizeze dezvoltarea « artelor liberale », într-un sens care în curînd va lua un caracter vizibil capitalist — în țara pe al cărui sol și-a petrecut exilul, scriindu-și partea adîncă și dramatică a operei sale de poet².

În rîndurile elementelor care, prin poziția lor de clasă, se vor ridica împotriva obscurantismului feudal, a exploatării și a abuzurilor de care orînduirea feudală era legată, enunțarea și răspîndirea unor concepții morale de factură iluministă, ca cele de mai sus (puse la nevoie sub autoritatea antichității clasice romane și eline) constituiau desigur o armă de luptă care, la vremea sa, a putut avea laturi progresiste³. Materialul juridic însă în care găsim referințele citate arată că vîrfu-

Maioresu și *Iunioresu*, pentru a explica — fantezist — numele lunilor *mai* și *iunie*, ce le erau consacrate, la origine (cf. și p. 260, nr. 435, *Mineul* pentru iunie). În luna iulie (*ibid.*, p. 263, nr. 436) se explică termenul de *caniculă*, prin jertfele de cîini (roșcați) pe care vecii romani le făceau pentru a opri căldurile (atribuite influenței constelației Marelui Cîine, din care făcea parte steaua Canicula = Sirius). Ideea romanității poporului român era puternic exprimată în prefața Mineiului pentru luna dechembrie 1778. Față de apariția cuvîntului *persoană*, la 1779, nu mai putem socoti ca o inovație neologică de ordin juridic, folosirea lui (*persoană*, *personalnie*) ca termen tehnic în traduceri de legi austriace ale lui I. Budai-Deleanu și în Codul Calimah.

O interesantă indicație asupra orientării culturale în Țara Romînească la finele sec. al XVIII-lea și începutul celui următor, găsim în însemnările autobiografice ale lui Zilot Romînul (care însă, ca jurist, rămîne legat de bizantinismul cu tendințe iluministe al lui Mihai Fotino, al cărui Manual din 1766 Zilot îl copiază, îmbogățind codexul — ms. gr. nr. 378 al Bibl. Acad. R.P.R. — cu un poem dedicat propriu, semnat Ioan Ștefan), atunci cînd arată că în familia lui erau « unii parte bisericească, preoți, duhovnici vestiți, clerici la scaunul Mitropoliei aleși, alții dascăli slavoni și rumîni, și mai toți adăpați oareșee și de latinească și de grecească » (Hasdeu, *Ultima cronică romînă din epoca fanarioșilor*, 1884, p. 1—2; Gr. G. Tocilescu, în Rev. pentru Istorie, Arh. și Filol., an. III, vol. V, 1885, p. 62).

Pentru istoricii culturii clasice în Țările Romîne nu este, poate, lipsit de interes să amintim că în această perioadă o traducere franceză din Tacit a fost pe punctul să vadă lumina tiparului în Moldova, unde S  nac de Meilhan a executat din ordinul lui Potemkin această traducere, pe care i-a dedicat-o, urm  nd să fie tipărită la Ia  i, ceea ce n-a mai avut loc. « Ce sera singulier d'imprimer Tacite en Moldavie », exclama traducătorul în fa  a lui Potemkin, a  a cum poveste  te singur în cartea sa despre generalism (cit  t de Ed. Daniel Clarke, *Voyages en Russie* etc., II, 1812, p. 390; comp. V. A. Ureche, *Ist. Rom.*, 1774—1786, II, 1892, p. 166—167).   n arhiva r  m  as   după Potemkin, unul din cercetătorii no  tri în U.R.S.S. ar putea încerca să găsească manuscrisul necunoscut al traducerii.

  n 1813 și 1814, *Elegiile* lui Vasile Popp publicate la Viena aveau ca *motto* c  te un vers ovidian (I. Bianu-D. Simonescu, *Bibl. rom. veche*, IV, 1944, p. 136 și 139, nr. 370 și 383).

¹ Pentru soarta lui Ovidiu în cultura rom  n  , a se vedea N. Lascu, *Ovidiu   n România*,   n « Publius Ovidius Naso », Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 354 și urm. (  ncep  nd cu Miron Costin și D. Cantemir); Toma Vasilescu și colab., *P. Ovidius Naso*, Bibl. Centr. de Stat, 1958.

² în cultura feudală, « g  nditorul » Ovidiu trecea adesea înainte poetului. La Sibiu   n 1679, Valentin Frank von Frankenstein alcătuia o *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum* etc. la care ne-am referit mai sus, din care   se erau red  te în versuri rom  ne  ti (cf. N. Iorga, *Studii   i Doc.*, XIII, p. 6—8; A. Veress, *Bibl. rom.-ung.*, I, 1931, p. 119; N. Marinescu,   n Revista Clasică, IV—V, 1932—3, p. 292—4).

  n ale sale *Observa  ii* etc. (Viena, 1787, p. 166), Ien  chi   Văcărescu cita pe Ovidiu înainte lui Virgiliu (« l  udatele   i faimoasele alcătuiri ale lui Ovidie   i Virgilie »).

³ în ultimul deceniu al sec. XVIII, Mitropolitul Iacob II Stamate, după ce declară că «   nsu  i firea de va vorbi c  ndva, ca să ar  te cele ce se lucrează într-însa, nu ar vorbi în altă limbă, fără numai în cea elinească », reclamă totu  i în Moldova    un   nv  ţ  mint în limba latină, cu următoarea motivare: « După cum zice ad  ncul Monteschiu, toate cele ce sînt au pravile...   i omul are pravilele sale... S  nt dar trebuitoare oamenilor spre împărtăşirea pravililor, dar învăţătura pravililor este ascultătoare,   i grea la paradosire. Drept aceea dar este trebuin   să fie   i dascăl de pravile în   coal  . Apoi cine nu   tie că spre   nţelegirea pravililor, este

rile clasei dominante feudale foloseau demagogie astfel de concepții înaintate: pe de o parte, ele își continuau sălbatica exploatare feudală, pe de altă parte, puneau sub egida « învățatului » Ovidiu și a lui Seneca, devenit Euniciu, o politică reformistă de așa-zisă reducere a *sălbăticiiei* la care interesele lor de clasă îi împiedicau să renunțe, înainte de a fi răsturnate prin lupta revoluționară a maselor populare.

КЛАССИЧЕСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОТКЛИКИ В ЮРИДИЧЕСКИХ ТРУДАХ ВАЛАХИИ В КОНЦЕ XVIII ВЕКА

РЕЗЮМЕ

Автор указывает на наличие в неизданной греческом Νομικὸν πρόχειρον, написанном в 1777 г. Михаилом Фотино (Фотинопулос), одного горациева мотива, текстуально воспроизведенного Александром Ипсиланти в «Pravilniceasca Condică» (1780 г.) в 36-ой главе («все движимое . . . подлежит смерти, которая без срока и неожиданно наступает»). В грамоте от декабря 1775 года, данной тем же Ипсиланти (грамота воспроизведена в «Истории Валахии» Михаила Кантакузино, изд. Тунусли 1806 г., и в «Истории Дакии» Дионисия Фотино, изд. 1818 г.), автор настоящей статьи обнаружил наличие двух изречений, приписанных: первое — «известному мудрецу» Сенеке (у Кантакузино, Σενήκας и, по ошибке переписчика, у Тунусли, и в переводе Т. Сиона 1863 г., Εὐνῆκας — Euniciu), второе же — Овидию, «одному из мудрецов» (смотри: Сенека, *De ira*, II, 12, 5 и Овидий, *Ex Ponto*, II, 9, 47—8).

К этим классическим откликам, оставшимся незамеченными, автор прибавляет несколько документальных данных, которые освещают интерес, проявляемый в ту эпоху к латинскому классицизму, и, в первую очередь, к римскому праву на латинском языке. Это течение, характерное для процесса феодального разложения в румынских княжествах, имеет двойную классовую

trebuitoare limba latinească... și spre îndreptarea și împodobirea limbii Moldovinești, deci... dascalul de limbă latinească... fără dînsul nu se poate» (*Uricariul*, III, p. 19—20).

Unul din rezultatele noului curent este formarea, în țară, a unui jurist de seamă, ca Andronache Donici, cunosător al limbii latine și al dreptului roman de limbă latinească. Cunoscuta introducere a Manualului său juridic (a se vedea ediția critică, Ed. Acad. R.P.R., 1959) o dovedește cu prisosință. Dar aici chiar ideile de drept natural care la Cicero, mult citat de Donici, aveau un conținut conservator și chiar reacționar, erau acum enunțate de juristul moldovean într-un context, legat de ideologia jusnaturalistă, antifeudală, a burgheziei în ascensiune.

În Țara Românească, sub Caragea, se creează o catedră de limba latină și Ladislau Erdeliotul se oferă să predea dreptul în latinește.

Dar iată în Moldova, la 1.I.1828, anaforaua epitropiei Școalelor, semnată de Veniamin Costache, cerea înființarea unui curs de filozofie și de pravile în limba țării, amina organizarea învățămîntului limbii eline pînă «ce se va mai ușura casa școalei de sarcina cheltuelor» și propunea ca în gimnaziu «să se învețe cu deplinătate limba latinească, maică limbii noastre, care și de cătră neamuri se învață, ce nu au legătură cu ea, decît a temelnicilor sale științe, precum și la toată megieșita Rosie și Țara Românească se urmează» (*Uricariul*, III, p. 36—37, întărită de Ioan Sandu Sturza, la 28.III.1828, p. 175—177).

роль. Господствующий класс пользовался им в реформистских целях (неискренних, когда они не преследовали укрепления собственных позиций), тогда как передовые элементы использовали его в целях культурного обновления, ставшего необходимым вследствие экономических изменений, отраженных в медленной и неодинаковой кристаллизации капиталистических отношений внутри феодального общества.

ÉCHOS LITTÉRAIRES CLASSIQUES DANS LA CULTURE JURIDIQUE DE LA VALACHIE À LA FIN DU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur signale la présence — dans le texte grec inédit du *Manuel des Loix* (l. IV, t. 6, § 7), rédigé en 1777 par Michel Fotino (Fotinopoulos) — d'un motif horatien, textuellement repris par Al. Ipsilanti au ch. XXXVI, § 9 de son code de 1780 [« car les choses se mouvant par elles-mêmes... sont sujettes à la mort, qui vient sans délai (fixé à l'avance, n.n.) et inopinément »]. Dans une chrysobulle de déc. 1775 d' Al. Ipsilanti [reproduite dans l'Histoire de Valachie de Michel Cantacuzène (ed. Tounousli, 1806) et dans l'Histoire de Dacie, 1818, de D. Fotino, les deux en néo-grec], l'auteur a retrouvé deux maximes, l'une placée sous l'autorité de Sénèque, « ce sage romain » [chez Cantacuzène, Sinêkas et, par erreur de copiste, dans l'édition Tounousli, Eunêkas], l'autre sous celle d'Ovide, « l'un des sages ». La première est une transposition directe de Sénèque, *De ira*, II, 12, 5; la seconde fait mention des « arts libéraux dont la diffusion adoucit la vie d'un peuple et l'empêche de redevenir sauvage », thème ovidien par excellence (voir *Ex Ponto*, II, 9, 47—8).

A ces échos classiques passés inaperçus, l'auteur ajoute un certain nombre de renseignements qui mettent en lumière l'intérêt croissant de l'époque pour le classicisme latin, et tout d'abord pour le droit romain d'expression latine. Ce mouvement caractéristique pour le processus de décomposition féodale dans les pays roumains, a une double fonction de classe. Il a été utilisé à la fois par la classe dominante à des fins de réformes hypocrites, lorsqu'elles ne visaient pas la consolidation de ses propres positions, et par les éléments avancés, pour un renouveau culturel, rendu nécessaire par les transformations économiques qui se reflétaient dans la lente et inégale cristallisation des relations capitalistes à l'intérieur de la société féodale.